

УДК 347.12(477)

Д. В. Соколяньський

ПОНЯТТЯ ПРАВА ПРИТРИМАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Право притримання є одним з способів забезпечення зобов'язань, передбачених главою 49 Цивільного кодексу України, і полягає у можливості кредитора у разі невиконання боржником у строк зобов'язання перед ним не видавати (притримати) боржникові до виконання цього зобов'язання річ, якою кредитор правомірно володіє і яка належить і підлягає передачі боржникові, а також у разі невиконання цього зобов'язання задовольнити свої вимоги з її вартості в порядку, встановленому для звернення стягнення на предмет застави, а стосовно рухомого майна — в порядку, визначеному Законом України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень».

Наявність певного договору між сторонами, як вважають деякі автори, є обов'язковою умовою реалізації права притримання [1]. За думкою інших авторів, кредитору для реалізації права притримання не потрібно, щоб можливість притримання речі боржника була передбачена договором [2].

Право притримання є одним із способів забезпечення зобов'язань, встановлених законом (ч. 1 ст. 548 ЦК України), тому воно виникає на підставі закону і може бути застосоване кредитором, незважаючи навіть на відсутність відповідного договору з боржником, але договором можуть бути встановлені певні умови виникнення права притримання. Відповідно до ч. 2 ст. 594 ЦК України притриманням речі можуть забезпечуватись будь-які вимоги кредитора, якщо інше не встановлено договором або законом. Таким чином, у випадку виключення договором застосування ч. 2 ст. 594 ЦК України притриманням речі можуть забезпечуватись лише зобов'язання боржника щодо оплати цієї речі або відшкодування кредитором пов'язаних з нею витрат та інших збитків (ч. 1 ст. 594 ЦК України). При цьому під «іншими збитками» розуміються лише збитки, пов'язані з притриманою річчю, які підлягають відшкодуванню кредитором. Крім того, норма ч. 2 ст. 594 ЦК України також надає можливість сторонам самостійно визначити у договорі, які саме вимоги можуть бути забезпечені притриманням речі. Внаслідок принципу свободи договору (п. 3 ст. 3, ст. 6 ЦК України) договором притримання, наприклад, сторони можуть виключити можливість застосування права притримання для забезпечення певних зобов'язань або зовсім виключити можливість застосування цього права для забезпечення будь-яких зобов'язань за договором між ними.

З огляду на наведене вище, право притримання виникає за таких умов:

- предметом притримання є належна боржнику річ, яку кредитор повинен передати йому або вказаній їм особі;
- кредитор правомірно володіє цією річчю;
- існує зобов'язання боржника перед кредитором, яке не виконане у встановлений строк;

– притримання не суперечить умовам договору між кредитором і боржником.

Предметом притримання може бути лише річ, при цьому Цивільний кодекс України не містить обмежень щодо речей, які можуть бути предметом притримання, за винятком речей, які обмежені або виключені з цивільного обороту (ст. 178 ЦК України). О. Рогач вважає, що предметом притримання можуть виступати лише рухомі речі та гроші [3]. Аналогічну точку зору має О. С. Швиденко [4]. В. В. Вітрянський і С. В. Сарбаш роблять висновок про те, що предметом права притримання може бути лише індивідуально визначена рухома річ, за винятком грошей [5]. Б. М. Гонгало висловлюється щодо можливості притримання нерухомих речей, оскільки це не заборонено законом, а також як безготівкових, так і готівкових грошей [6].

Відповідно до ч. 1 ст. 182 ЦК України право власності та інші речові права на нерухомі речі, обмеження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації. Притримання відповідно до норми ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» не є обмеженням (обтяженням) речових прав на нерухоме майно, тому що згідно із ч. 2 ст. 596 ЦК України боржник має право розпорядитися річчю, яку притримує кредитор, повідомивши набувача про притримання речі і права кредитора. Нормою ст. 4 цього закону встановлено, що право володіння, яке належить до речових прав на чуже майно (ст. 395 ЦК України), підлягає обов'язковій державній реєстрації. Кредитор, який притримує річ боржника, має право володіння нею через норму ч. 1 ст. 594 ЦК України, а також ст. ст. 397, 398 ЦК України, оскільки правомірність володіння річчю є обов'язковою умовою виникнення у кредитора права притримання. Відповідно до ст. 19 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» державна реєстрація прав на нерухоме майно здійснюється також на підставі рішення суду, що набрало законної сили. Отже нерухома річ за умов визнання права володіння кредитора у судовому порядку і реєстрації цього права може бути предметом права притримання.

На підставі норм ст. ст. 597, 591 ЦК України вимоги кредитора, який притримує річ у себе, задовольняються з її вартості шляхом її реалізації у встановленому порядку, тому гроші не можуть бути предметом притримання, тому що їх неможливо продати. У разі знаходження у кредитора грошей боржника виникають зустрічні вимоги і кредитор може або провести залік в порядку ст. 601 ЦК України або відмовитися від виконання свого зобов'язання відповідно до норми ст. 615 ЦК України.

Нормою частини першої ст. 594 ЦК України визначено, що предметом притримання є річ, яка підлягає передачі боржникові. Річ, визначена родовими ознаками, є заміною, має ознаки, властиві усім речам того ж роду та вимірюється числом, вагою, мірою (ч. 2 ст. 184 ЦК України). Відповідно до норм ст. ст. 2, 5 Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» предметом обтяження може бути рухоме майно, зокрема окрема рухома річ або сукупність рухомих речей, не вилучених з цивільного обороту,

на які згідно із законодавством може бути звернене стягнення. На підставі норми ст. 7 зазначеного закону опис предмета обтяження рухомого майна, до якого належить також право притримання, може надаватися за індивідуальними або родовими ознаками, і повинен дозволяти ідентифікувати предмет обтяження, вказуючи, зокрема, на певні товарно-матеріальні цінності.

Таким чином, за цивільним законодавством України предметом притримання можуть бути як нерухомі, так і рухомі речі, в тому числі індивідуально визначені речі і речі, визначені родовими ознаками, за винятком грошей.

Обов'язковою умовою реалізації права притримання кредитором є негайне повідомлення боржника, обов'язок такого повідомлення передбачений ч. 1 ст. 595 ЦК України. Тому річ вважається притриманою, а кредитор — таким, що реалізував право притримання, з моменту відповідного повідомлення, без якого кредитор не може вважатися таким, що притримує річ. Дія або сукупність дій кредитора, направлених на реалізацію права притримання, є одностороннім правочином (ст. 202 ЦК України), який виражає лише його волю і вчиняється повідомленням боржника про притримання речі. Односторонній правочин, полягаючий у реалізації кредитором права притримання, є юридичним фактом, який є підставою виникнення таких основних прав і обов'язків кредитора і боржника стосовно притримання речі, які наводяться нижче.

Кредитор має право притримати, тобто не видавати річ боржникові до виконання останнім свого зобов'язання. Виходячи із змісту норм ст. ст. 594, 595 і 597 ЦК України передбачається існування якогось періоду часу, протягом якого кредитор притримує річ боржника до виконання останнім свого зобов'язання. Закон не регулює тривалість цього періоду, але мінімальна його тривалість може бути визначена договором. В будь-якому випадку кредитор не має права звертати стягнення на предмет притримання одночасно з реалізацією самого права притримання.

Кредитор має право на задоволення своїх вимог до боржника від вартості притриманої речі шляхом її продажу з публічних торгів, якщо інше не встановлено договором або законом (ст. ст. 591, 597 ЦК України). Звернення стягнення на притриману рухому річ здійснюється в судовому або позасудовому порядку шляхом її реалізації. Рішення суду є підставою для продажу речі з публічних торгів, а позасудовий порядок передбачає укладення кредитором договору купівлі-продажу з третьою особою-покупцем або на публічних торгах (ст. ст. 24, 26 Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень»). Звернення стягнення на нерухому річ здійснюється відповідно до ст. 591 ЦК України і ст. ст. 20, 21 Закону України «Про заставу», згідно з якими з урахуванням положень Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» звернення стягнення на притриману нерухому річ здійснюється лише за рішенням суду шляхом її продажу на публічних торгах.

Основним обов'язком кредитора, який притримує річ боржника, є зберігання речі і запобігання її псуванню або пошкодженню. Відповідно до норми ч. 4 ст. 8 Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтя-

жень», якщо предмет обтяження належить боржнику і відповідно до умов договору переданий у володіння обтяжувача, останній зобов'язаний вживати заходів для належного збереження предмета обтяження. Відповідно до ч. 2 ст. 595 ЦК України кредитор відповідає за втрату, псування або пошкодження цієї речі з його вини. Слід також враховувати, що на підставі норм ст. ст. 6, 614 ЦК України договором може бути встановлена відповідальність кредитора за втрату, псування або пошкодження притриманої речі незалежно від його вини. Відповідно до норми ч. 1 ст. 617 ЦК України особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили. Нормою ч. 4 ст. 594 ЦК України встановлено, що ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження притриманої речі несе кредитор, якщо інше не встановлено законом, тому за загальним правилом кредитор звільняється від відповідальності за втрату, псування чи пошкодження притриманої речі лише у тому випадку, якщо доведе, що це сталося внаслідок непереборної сили, тобто обставин поза його контролем, які не можна було передбачити та уникнути.

Власником притриманої речі залишається боржник (ч. 1 ст. 596 ЦК України). Як справедливо відзначив В. В. Луць, притримання не породжує права власності кредитора на річ [7]. Реалізуючи це право, боржник може продати річ, яка знаходиться у кредитора, третій особі. В силу норми ч. 2 ст. 596 ЦК України боржник, річ якого кредитор притримує, має право розпорядитися нею, повідомивши набувача про притримання речі і права кредитора. Цьому праву боржника кореспондує важлива гарантія для кредитора, який має право притримати річ у себе також у разі, якщо права на неї, які виникли після передачі речі у володіння кредитора, набула третя особа (ч. 3 ст. 594 ЦК України).

Право притримання як новий спосіб забезпечення виконання зобов'язань в Україні становить як науковий, так і практичний інтерес, тому детальне теоретичне дослідження цього інституту і судова практика згодом нададуть відповіді на багато інших запитань.

Література

1. Сербуль О. Притримання: Правомірне володіння або порушення зобов'язань за договором? // Юридичний журнал. — 2004. — № 5. — С. 90.
2. Герасименко О. Притримання як вид забезпечення виконання господарських договірних зобов'язань з реалізації продукції // Юридична Україна. — 2003. — № 8. — С. 21.
3. Рогач О. Притримання як спосіб забезпечення виконання зобов'язань // Підприємство, господарство і право. — 2003. — № 12. — С. 12.
4. Швиденко О. С. Притримання як спосіб забезпечення виконання зобов'язань // Держава і право. — 2000. — Вип. 7. — С. 259.
5. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Кн. 1. Общие положения. — 2-е изд., испр. — М.: Статут, 1999. — С. 558; Сарбаш С. В. Право удержания как способ обеспечения исполнения обязательств. — 2-е изд., испр. — М.: Статут, 2003. — С. 155–162.
6. Гошало Б. М. Учение об обеспечении обязательств. — М.: Статут, 2002. — С. 202–203.
7. Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності: Павч. посіб. — К.: Юріком Інтер, 1999. — С. 64.